

TURINYS

Pratarmė	9		
Įžanga	13		
I DALIS: „SMERŠAS“ KARINĖS KONTRŽVALGYBOS ISTORIJOJE	29		
1 skyrius. Sovietų karinė kontržvalgyba: nuo VČK iki FST	31		
II DALIS: „SMERŠO“ ŠAKNYS	67		
2 skyrius. Stalino valdymo būdas	69		
3 skyrius. Įstatymai ir tribunolai	83		
4 skyrius. Aukščiausieji teismai	101		
5 skyrius. Europos pasidalijimas	115		
6 skyrius. Prie karo slenksčio	132		
7 skyrius. Atpirkimo ožiai: generolų medžioklė	138		
8 skyrius. Ypatingųjų skyrių valdyba (YSV)	155		
III DALIS: KARINĖ KONTRŽVALGYBA:			
1941 m. liepa – 1943 m. balandis	171		
9 skyrius. Maskvos prieigose	173		
10 skyrius. Detaliau apie ypatinguosius skyrius	187		
11 skyrius. Naujieji „išdavikai“ (1941 m. pabaiga – 1943 m. pradžia)	201		
12 skyrius. Ypatingųjų skyrių spec. operacijos	212		
IV DALIS: VOKIEČIŲ ŽVALGYBA RYTŲ FRONTE	231		
13 skyrius. Vokiečių žvalgybos Rytų fronte įstaigos	233		
14 skyrius. Abvero nesėkmės ir laimėjimai	248		
15 skyrius. Vokiečių žvalgyba ir okupacija	266		
V DALIS: „SMERŠO“ ATsirADIMAS	281		
16 skyrius. Nauja organizacija – „Smeršas“	283		
17 skyrius. „Smeršo“ vadovai	306		
		VI DALIS: „SMERŠO“ VEIKLA 1943–1944 m.	343
		18 skyrius. Rutininė veikla	345
		19 skyrius. Prieš savo liaudį	369
		20 skyrius. Pirmieji karo nusikaltėlių teismai	390
		VII DALIS: Į BERLYNĄ!	413
		21 skyrius. Siena peržengta!	415
		22 skyrius. Europos viduryje	447
		23 skyrius. Berlyno ir Prahos užėmimas	465
		24 skyrius. Abvero pabaiga	487
		VIII DALIS: KARO PABAIGA	497
		25 skyrius. Tardymai Maskvoje	499
		26 skyrius. Karas su Japonija	521
		IX DALIS: „SMERŠAS“ PO KARO: 1945–1946 m.	537
		27 skyrius. Europoje ir namie	539
		28 skyrius. Smeršininkai Niurnberge	584
		EPILOGAS	
		Kelias į viršūnę ir kritimas: Abakumovas ir jo bendražygiai	619
		PABAIGA	
		„Smeršas“ be kaukės	682
		NUORODOS	702

12

Ypatingųjų skyrių spec. operacijos

Be išdavikų ir šnipų Raudonojoje armijoje paieškų, Abakumovo valdybos darbuotojai taip pat vykdė tokias bendras užduotis, kaip arti fronto linijos esančių rajonų „valymas“ nuo vietos civilių gyventojų, buvusių karo belaisvių tikrinimas, t. y. užsiėmė veikla, dėl kurios NKVD ypatingiųjų, o vėliau „Smeršo“ karininkų labiausiai nekenė daugelis kare dalyvavusių rusų.

Civilių gyventojų netektys

1941 m. ypatingųjų skyrių darbuotojai buvo užsiėmę arti fronto linijos esančių rajonų „valymu“. Stalinas įsakė nereikšti užuojautos į kovos veiksmų zoną patekusiems civiliams gyventojams. 1941 m. lapkritį jis rekomendavo Leningrado fronto vadams:

„Judant priekin nesiekti tikslo užimti vieną ar kitą gyvenvietę..., o kelti sau užduotį iki pamatų griauti ir deginti gyvenvietes, palaidoti jose slypinčius vokiečių štabus bei dalinius. Atmeskite bet kokį sentimentalumą ir griaukite iki pamatų visas gyvenvietes savo kelyje. Tai geriausias būdas praskinti kelią...“¹

Po keturių dienų Stalinas ir generalinio štabo viršininkas Borisas Šapošnikovas pasirašė ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės įsakymą dėl gyvenviečių pafrontės juostoje naikinimo:

1. Sugriauti ir sudeginti iki pamatų visas gyvenvietes vokiečių kariuomenės užnugaryje per 40–60 kilometrų nuo priekinio krašto ir per 20–30 km į dešinę ir kairę nuo kelių.

2. Gyvenvietėms sunaikinti šiuo veikimo spinduliu nedelsiant mesti aviaciją, plačiai naudoti artilerijos ir minosvaidžių ugnį, žvalgų komandas bei partizanų diversines grupes, aprūpintas degiojo skysčio buteliais, granatomis ir sprogstamosiomis priemonėmis...

3. Mūsų daliniams priverstinai atsitraukiant viename ar kitame ruože išsivesti sovietinius gyventojus ir būtinai sunaikinti visas be išimties gyvenvietes, kad priešas negalėtų jomis pasinaudoti...“²

Pagal Vakarų fronto karo tarybos papildomą įsakymą šio fronto ypatingieji skyriai turėjo imtis iškeldinti civilius gyventojus: „Visus piliečius, kurie priešinasi iškeldinimui, suimti ir perduoti NKVD įstaigoms... Šiam įsakymui įvykdyti pasitelkti vietos valdžios įstaigas ir junginių bei dalinių ypatingųjų skyrių darbuotojus.“³

Negailėstingą Stalino požiūrį į piliečius iliustruoja jo telegrama Leningrado gynybos vadovams:

SLAPTAI

Egz. Nr. 1

Žukovui, Ždanovui, Kuznecovui, Merkulovui.

Sakoma, kad niekšai vokiečiai, puldami Leningradą, priešais savo kariuomenę siunčia senius, moteris ir vaikus, jų užimtų rajonų delegatus, prašančius bolševikus atiduoti LENINGRADĄ ir sudaryti taiką. Kalbama, kad tarp Leningrado bolševikų atsirado žmonių, kurie nemano, jog prieš tokius delegatus galima panaudoti ginklą.

Aš manau, kad jei tarp bolševikų esama tokių žmonių, juos reikia naikinti pirmiausia, nes jie pavojingesni už vokiečių fašistus. Mano patarimas: nepaisyti sentimentų, o priešui ir jo pagalbininkams, laisviems ir nelaisviems, daužyti dantis. Karas nenumaldomas, ir jame pirmiausia pralaimi tie, kurie yra silpni ir nedrąsūs.

Jei kas nors mūsų gretose susvyruos, tas bus svarbiausias Leningrado žlugimo kaltininkas. Iš visų jėgų muškite vokiečius bei jų delegatus, nesvarbu, kas jie būtų, šienaukite priešus, nepaisant to, ar jie yra laisvi, ar nelaisvi

priešai. Jokio gailėsčio nei vokiečių niekšams, nei jų delegatams, kad ir kas jie būtų.

Prašau apie tai pranešti divizijų bei pulkų vadams ir komisarams, taip pat Baltijos laivyno karo tarybai ir laivų vadams bei komisarams.

1941 m. rugsėjo 21 d.

J. Stalinas⁴

Dauguma iškeldintų gyventojų buvo pasmerkti mirčiai. Štai ką 1942 m. liepą rašė okupuotoje teritorijoje veikianti vokiečių slaptoji policija:

„[Pabėgėliai] iš karo veiksmų rajonų... dažnai minta savotiška duona, iškepta iš supuvusių pernykščių bulvių, sumaišytų su samanomis ir įvairiomis šiukšlėmis... Šalikelėse ne kartą buvo aptikta iš bado mirusių bėglių moterų kūnų. Tokiomis sąlygomis nieko stebėtina, kad daugelis bėglių prisijungia prie partizanų arba pavieniui ar nedidelėmis grupėmis plėšdami ir vogdami slankioja po apylinkes...“⁵

„Didžiojo tėvynės“ karo metais žuvo nuo 15 iki 17 milijonų sovietinių civilių asmenų⁶. Iš visko sprendžiant, didelė dalis jų buvo karo veiksmų zonoje iš namų iškeldinti žmonės.

Ypatingųjų skyrių darbuotojai itin domėjosi paaugliais. 1941 m. gruodį Pietvakarių fronto ypatingojo skyriaus viršininkas Nikolajus Selivanovskis, kuris vėliau tapo Abakumovo pirmuoju pavaduotoju „Smerše“, paliepė „visus paauglius, pasirodančius fronto linijoje, taip pat užnugaryje, kurie neturi tėvų ar jų neteko... dėl ryšių, giminaičių ir pažįstamų... kruopščiai tardyti apie jų ryšius, giminaičius bei pažįstamus.“⁷ Tokius paauglius ypatingieji įtarė šnipinėjimu, kad jie buvo vokiečių agentai. Stepanovskio pamokymas baigdavosi žodžiais: „Apie visus šnipų paauglių demaskavimus nedelsiant praneškite, atsiųskite jų parodymų kopijas.“ Po trijų savaičių SSRS prokuroro pareigas einantis Grigorijus Safonovas patvirtino instrukciją dėl mirties bausmės taikymo už tėvynės išdavimą bei šnipinėjimą 16 metų ir vyresniems asmenims⁸.

Suprantama, įtariamai buvo visi Sovietų Sąjungoje gyvenantys etniniai vokiečiai, įskaitant tuos, kurie 1941 m. prievarta perkelti į Sibirą ir Kazachstaną. Per 1942 metus visi sovietų vokiečių vyrai nuo 15 iki 55 metų ir moterys nuo 16 iki 45 metų buvo „mobilizuoti“ (iš tikrųjų suimti)

„į darbo kolonas visam karo metui“⁹. „Mobilizaciją“ vykdė NKVD pajėgos ir GLK kariuomenė, mobilizuotieji vokiečių vyrai buvo išvežami dirbti Čeliabinsko ir Karagandos sričių anglių kasyklose, kirsti miško ir tiesti geležinkelius, o vokiečiai – į naftos versloves. 1942 m. spalio 14 d. tokia pati lemtis ištiko kitų tautybių žmones: VGK nusprendė, kad analogiškų priemonių turi būti imtasi visų tautybių žmonių, su kurių valstybėmis Sovietų Sąjunga buvo karo būsėnos, žmonėmis: rumunų, vengrų, italų ir suomių atžvilgiu¹⁰. Visi jie buvo laikomi potencialia „penktąja kolona“.

Užtveriamieji būriai

Nepaisant jau minėtų Stalino įsakymų žiaurumo išdavikų ir dezertyrų atžvilgiu, 1941 m. jie neįstengė sustabdyti sovietų kariuomenės traukimosi. Užduotis stabdyti traukimąsi ir dezertyravimą buvo skiriama ypatingiesiems skyriams ir jiems priskirtiems naujai sudarytiems NKVD užtveriamiesiems būriams („užtvariniams“). Kiekvienas DTK veteranas, kovojęs pirmosiose linijose ir likęs gyvas, prisimena šiuos būrius su didžiausia neapykanta.

Kaip ir 1939–1940 m. kare su Suomija, užtveriamieji būriai paprastai buvo išdėstomi už kovinių padalinių ir imdavo į juos šaudyti, jei šie pradėdavo trauktis. Jau 1941 m. liepą taip pat suformuoti kontroliniai užtveriamieji būriai, į kuriuos įėjo operatyvininkai ypatingieji, krėtę palei fronto liniją esančias geležinkelio stotis ir ieškoję dezertyrų¹¹. Nuo 1941 m. liepos prie divizijų ir korpusų ypatingųjų skyrių priskirti užtveriamieji būriai dydžiu prilygo būriams, prie armijų – kuopoms, o prie frontų ypatingųjų skyrių valdybų – batalionams. NKVD užnugario apsaugos kariuomenėje taip pat atsirado užtveriamieji būriai.

1941 m. spalio pabaigoje Abakumovo pavaduotojas Solomonas Milšteinas raportavo NKVD liaudies komisarui Berijai:

„Nuo karo pradžios iki [1941 m.] spalio 10 d. NKVD ypatingieji skyriai ir NKVD užnugario apsaugos kariuomenės užtveriamieji būriai sulaukė 657 364 nuo savo dalinių atsilikusius ir iš fronto bėgusius kariškius.“

Iš jų ypatingųjų skyrių operatyvinės užtvaros sulaikė 249 969 žmones, o NKVD užnugario apsaugos kariuomenės užtveriamieji būriai – 407 395 kariškius.

Iš ypatingųjų skyrių sulaikytųjų suimti 25 878 žmonės, kiti 632 486 žmonės suformuoti į dalinius ir vėl pasiūsti į frontą...

Pagal ypatingųjų skyrių nutarimus ir karo tribunolų nuosprendžius sušaudytas 10 201 žmogus, iš jų sušaudyta priešais rikiuotę – 3321 žmogus¹².

Iki 1942 m. spalio visuose frontuose veikė 193 NKVD užtveriamieji būriai. Buvęs pėstininkas Grigorijus Falkovskis 2008 m. prisiminė, kaip Kursko lanko mūšio pradžioje 1943 m. liepą žuvo jo draugas Naumas Šusteris:

„Iš pradžių mes buvome ilgai bombarduojami. Ištisa gauja lėktuvų virš mūsų galvų, „heinkeliai“ – atakuoja skutamuuju skridimu. Sumaišydavo mūsų pozicijas su žeme... Paskui mūsų pusėn patraukė tankai. Kaip siena, plieninė siena. Ir kai jie ėmė voluoti mūsų tranšėjas, prasidėjo panika, ir tie iš mūsų, kurie dar buvo gyvi, persigandę šoko iš apkasų ir bėgo į antrąją gynybos liniją.

Už mūsų nugarų tūnojo „užtvarbūris“. Aš pakliuvau kažkokiam „užtvariniam“, leitenantui su mėlynu kepurės lanku [t. y. NKVD leitenantui], ir jis stumtelėjęs ranka, kurioje laikė pistoletą, pargriovė mane ant žemės ir sukomandavo: „Gulk! Šaudyk!“ Aš likau gulėti ir ėmiau taikytis į vokiečius.

Dar keletas žmonių, išsikapsčiusių iš mūsų suniokotų pirmųjų linijų tranšėjų, gelbėdamiesi nuo tankų, bėgo mūsų pusėn. Tarp jų buvo mano draugas Šusteris, jis bėgo tiesiai prie „užtvarinio“ leitenanto. Ir kai Naumas buvo už trijų metrų nuo jo, leitenantas šovė iš pistoleto tiesiai jam į kaktą. Mirtinai... Nužudė, niekšas, mano draugą... Ir aš, sukrestas šio siaubingo nužudymo, kuri regėjau aną rytą, tik apstulbęs žvelgiau į draugo lavoną ir į karininko laipsnį turintį žmogžudį...

Ir štai tankai pasistūmėjo tolyn ir išplieskė toks mūšis, kad ir neapsakysi. Mes vėl atsitraukėme, ir aš neturėjau galimybių rasti ir palaidoti savo draugų. Ten viskas buvo išarta ir sudeginta.“¹³

1941 m. rugsėjį Stalinas dar įsakė prie šių ypatingųjų skyrių užtveriamųjų būrių kiekvienoje divizijoje sudaryti „užtveriamąjį būrį iš patikimų karių, ne mažesnio kaip batalionas dydžio“¹⁴.

Stalinas pakartojo šį sprendimą GLK įsakyme Nr. 227, nelemtai pagarsėjusiame kaip „Nė žingsnio atgal!“, kuriame visiems armijų vadams ir karo taryboms įsakyta: „Suformuoti armijoje 3–5 gerai ginkluotus užtveriamuosius būrius (po 200 žmonių kiekviename), išdėstyti juos nestabilių divizijų glaudžiamame užnugaryje ir juos įpareigoti, kilus panikai ir netvarkingai traukiantis divizijos daliniams, sušaudyti paniukuotojus ir balius.“¹⁵

Vakarų fronto veteranas prisiminė šių divizijų veiksmus: „Jie šaudė visus, kurie neturėjo specialaus leidimo išvykti už fronto linijos, o karta net tuos, kurie turėjo tokį leidimą, bet nebuvo laiko jo parodyti.“¹⁶

1942 m. pavasarį Abakumovas pats, lydintas grupės artimiausių bendradarbių, išvažiavo į Briansko frontą inspektuoti užtveriamųjų būrių ir ypatingųjų skyrių darbo¹⁷. Komisija nustatė, kad nuo 1942 m. balandžio 21 d. ypatingieji šiame fronte suėmė 1987 žmones, iš jų 415 tėvynės išdavikų, 579 dezertyrus, 244 šnipus. Už „antisovietinius“ nusikaltimus nuteista 740 kariškių, iš jų 404 skirta aukščiausioji bausmė, 89 nuteistieji sušaudyti priešais rikiuotę.

Tačiau komisijos nariai užtveriamųjų būrių veikla liko nepatenkinti. Pasirodo, kai kurie iš jų naudoti ne pagal paskirtį (matyt, jie siūsti į mūšį), o vienoje iš armijų apskritai nebuvo užtveriamojo būrio. Taip pat pabrėžta, kad pirmosios fronto linijos daliniuose prastai vyko politinis darbas, ypač reikalingas sustiprėjus vokiečių agitacijai ir raginimams pereiti į vokiečių kariuomenės pusę.

Tačiau užtveriamieji būriai buvo bejėgiai, jei kariniai daliniai patekdavo į vokiečių apsuptį. 1942 m. viduryje tikriausiai į pačią tragiškiausią padėtį pateko Volchovo fronto 2-oji smogiamoji armija, kur užtveriamieji būriai suformuoti 1942 m. balandį¹⁸. Iki 1942 m. birželio daugelis šios armijos dalinių buvo visiškai atkirsti nuo tiekimo ir kariai badavo. Kaip vėliau Abakumovui pranešė fronto ypatingojo skyriaus viršininkas Dmitrijus Melnikovas, birželį kai kuriomis dienomis kariai apskritai negaudavo produktų, dėl to padaugėjo išsekusių žmonių, jie ėmė mirti iš bado. 46-osios armijos politinio skyriaus viršininko pavaduotojas Zubovas sulaikė 57-osios šaulių brigados kareivį Afinogenovą, kuris išsiplovė iš žuvusio raudonarmiečio lavono gabalėlį mėsos ir suvalgė. Sulaikytas Afinogenovas pakeliui dėl išsekimo mirė.“¹⁹ Greičiausiai

Afinogenovas buvo nušautas vietoje, nes su kanibalais buvo susidorojama nedelsiant.

1942 m. liepos 11 d., mėgindamas prasiveržti iš priešo apsupties, pateko į nelaisvę ir 2-osios smogiamosios armijos vadas Andrejus Vlasovas. Tai buvo tas generolas leitenantas Vlasovas, kuris netrukus, būdamas nelaisvėje, pradėjo kurti vokiečių vadovaujamą Rusijos išvadavimo armiją (RIA). Kitaip nei Vlasovas, 2-osios smogiamosios armijos ypatingojo skyriaus viršininkas Aleksandras Šaškovas, kad nepatektų į nelaisvę, didvyriškai nusižudė.

Volchovo ir Šiaurės vakarų frontų NKVD užnugario apsaugos kariuomenė taip pat neįstengė sustabdyti dezertyrų bangos. Štai pranešimo ilgu pavadinimu „Dėl nepakankamos NKVD užtveriamosios tarnybos lauko dalinių priežiūros vietose užtveriamosios tarnybos padaliniais saugant Šiaurės vakarų fronto užnugarį ir NKVD kariuomenei saugant Šiaurės vakarų ir Volchovo frontų bei 7-osios atskirosios armijos užnugarį“, kurį UNKVD Leningrado srities viršininko pavaduotojas Jona Ivanovas išsiuntė į Maskvą 1942 m. rugsėjį, ištrauka:

„Dėl Ypatingųjų įstaigų [t. y. ypatingųjų skyrių] NKVD valdybos lauko dalinių ir štabų dėmesio sumažėjimo užtveriamajai tarnybai saugant Šiaurės vakarų, Volchovo frontų ir 7-osios atskirosios armijos užnugarį, Len[ingrado] srities užnugario rajonuose padaugėjo dezertyrų iš fronto dalinių.

NKVD teritorinės įstaigos ir milicija per 1942 m. sulaukė 936 dezertyrus.

Sulaikytieji dezertyravo iš šių dalinių:

Šiaurės vakarų fronto – 381;

Volchovo fronto – 469;

7-osios atskirosios armijos – 86.

Iš karinių dalinių dezertyrai pasitraukia su ginklais, dokumentais, arkliais, net pasisavina mašinas. Užnugario rajonų miškuose dezertyrai įsirengia patogias žemines, tikėdamiesi jose ilgai gyventi. Jie plėšikauja, banditauja, o aptikti ir sulaukomi priešinasi ginklu...“²⁰

Veteranas pėstininkas Nikolajus Nikulinas atsiminimuose apžvelgė, kaip apskritai veikė visa NKVD ypatingiųjų bei politinių darbuotojų fronto pirmojoje linijoje represinė sistema prieš Raudonosios armijos atakas, joms vykstant ir po atakų:

„Kariuomenė ėjo į ataką iš baimės. Baisu buvo susidurti su vokiečiais, su jų kulkosvaidžiais ir tankais, bombardavimų bei artilerijos apšaudymų ugnine mėsmale.

Ne mažesnę siaubą kėlė nenumaldoma sušaudymo grėsmė. Siekiant suvaldyti prastai išmokytų kareivių amorfinę masę, sušaudymai buvo vykdomi prieš mūšį. Griebdavo kokius nusilpusius vargetas ar tuos, kurie ką nors leptelėjo, arba atsitiktinius dezertyrus, kurių visada buvo pakankamai. Surikiuodavo diviziją raidės „П“ pavidalu ir be šnekų nelaiminguosius pribaidavo. Šis NKVD ir komisarų profilaktinis politinis darbas kėlė didesnę baimę nei vokiečiai.

O puolime, jei pasuksi atgal, gausi kulka iš užtveriamojo būrio. Baimė vertė kareivius eiti į mirtį. Taip elgėsi mūsų išmintingoji partija, visų pergalių vadovė ir organizatorė. Šaudydavo, žinoma, ir po nesėkmingo mūšio. O būdavo ir taip, kad užtveriamieji būriai šienaudavo iš kulkosvaidžių be įsakymo atsitraukiančius pulkus.“²¹

Uztveriamieji būriai egzistavo iki 1944 m. spalio.

Karo belaisvių tikrinimas (filtravimas)

1941 m. rugpjūtį Stalinas pasirašė įsakymą, skirtą pulkų ir divizijų vadams, politiniams komisarams ir ypatingųjų skyrių darbuotojams, sudaryti „pasidavusių priešui nelaisvėn“ kariškių sąrašus ir juos siųsti generaliniam štabui iki kiekvieno mėnesio 1 ir 15 dienos“²². Iš tiesų šis įsakymas buvo pirmasis žingsnis, rengiantis sovietų kariškių, patyrusių vokiečių nelaisvę ar buvusių apsuptyje, filtravimui, arba, kitaip sakant, tikrinimui.

Po trijų mėnesių SSRS NKVD pagal 1941 m. gruodžio 27 d. VGK nutarimą Nr. 1069vs ėmė kurti specialius lagerius buvusiems Raudonosios armijos kariškiams laikyti ir jų vadinamajam filtravimui užtikrinti, t. y. rengti patikrinimus²³. Nuo 1941 iki 1942 m. buvo suorganizuoti dvidešimt du tokie lageriai, ir jiems vadovavo SSRS NKVD spec. lagerių skyrius. Kiekviename spec. lageryje buvo suformuotas ypatingasis skyrius. Šių skyrių darbuotojai (vėliau „Smeršo“ karininkai) vykdė tardymus, t. y. filtravo buvusius karo belaisvius. Prie Maskvos įsteigtame Podolsko NKVD lageryje patirtą tikrinimo procedūrą 2008 m. interviu apibūdino

buvęs jaunesnysis leitenantas Romanas Lazebnikas. Į vadinamąjį filtravimo lagerį jis pakliuvo todėl, kad buvo patekęs vokiečių nelaisvėn, bet pabėgo, paskui kovojo partizanų būryje. Lazebnikas prisiminė:

„Buvau atvežtas į lagerį. Vos dvi eilės spygliuotosios vielos. Iškart pakeitė aprangą, išdavė naudotą kareivio uniformą be antpečių, batai su vyturais. Ir atvedė į baraką. Tai buvo barakas DVRA vadams, buvusiams belaisviams ir „apsuptiniams“, greta – barakai eiliniams bei seržantams ir atskirai – civiliams. Barakų viduje išdėstytos geležinės lovos. Per dieną duodavo po 350 gramų duonos, du kartus per parą išduodavo po samtį košės... Į baraką buvo atnešama pagrindinių laikraščių, iš jų gaudavome informacijos apie tai, kas vyksta fronte. Susirašinėti su artimaisiais buvo draudžiama.

Niekas iš barake sėdinčių karininkų apie praeitį bei karą nešnekėjo, visi tylėjo. Žmonės atrodė susvetimėję, kiekvienas su savo nelengvomis mintimis, tarsi būtų gavę įsakymą: „Daugiau kaip po du nesiburti“. Kiekviena diena slinko sunkioje, slegiančioje aplinkoje, kai kurie neištverdavo. Vienas toks iš mūsų barako šoko ant lagerio aptvaro vielos, kuria tekėjo elektros srovė, ir jam iškart viskas baigėsi – nei gyvybės, nei tikrinimo. Kankinimas nežinomybe ir viltimi – baisus dalykas... Kai kurie buvo išvežami dirbti – ruošti medieną, bet dauguma tikrinamųjų būdavo barake. 95 % iš karininkų barakų po patikrinimo buvo siunčiami į bausmės batalionus „išpirkti kaltę krauju“... Tikrinamieji buvo tardomi tik naktimis, ir į tardymus kviesdavo kas naktį. Pasakysiu sąžiningai, kad mūsų barake sumuštų aš nemačiau, jei kurį reikėjo „perlaužti“, tai ypatingiškai mokėjo tai padaryti ir be snukių daužymo bei prievartos.

Man pasitaikė ramus tardytojas, kuris elgėsi gana korektiškai. Jis nė karto nepaminėjo savo pavardės, nemušė ir negrasino, o vis metodiškai ir ramiai klausinėjo. Vieną naktį nebuvau iškviestas į tardymą, o rytą atėjo *vertuchajus* [kalėjimo prižiūrėtojas]: „Lazebnikai, su daiktais – išeiti!“ Nuvedė į lagerio komendantūrą, klausia: „Skundų turite? Jūsų nemušė?“ Aš suklausau, ir štai man sakoma, kad esu paleidžiamas iš lagerio kaip sėkmingai išėjęs valstybinį patikrinimą ir būsiu pasiūstas eiliniu į veikiančiąją kariuomenę. Bet tai, kad iš manęs atimtas laipsnis, buvo pranešta dar tikrinimo pradžioje... Ypatingiškai man patarė nepasakoti, kad išėjau tikrinimą, sakė, kad aš niekam nieko neišplepėčiau.“²⁴

Iš kiekvieno tikrinamojo šiuose specialiuose lageriuose tardytojas – ypatingištis – kurdavo vadinamąją filtravimo bylą, į kurią įsegdavo tardymų protokolus ir kitą medžiagą. Kaip įrodymo, kad štai šis karo belaisvis nebendradarbiavo su vokiečiais, reikėjo mažiausiai dviejų buvusių karo belaisvių, kurie buvo drauge su šiuo nelaimėliu, parodymų.

NKVD duomenimis, nuo NKVD specialiųjų lagerių įsteigimo akimirkos 1941 m. pabaigoje ir iki 1944 m. spalio 1 d., juose kalėjo 421 199 žmonės, iš jų 354 592 buvę karo belaisviai ir „apsuptiniai“ (iš jų 50 441 – karininkas), 40 062 civiliai asmenys, kurie buvo įtariami išdavikiška veikla, ir 26 545 įvairaus šaukiamojo amžiaus vyrai, gyvenę prieš užimtoje teritorijoje; iš jų per tą patį laiką išvyko atitinkamai 319 239, 3061 ir 13 187 žmonės²⁵. 11 556 iš patikrintųjų ypatingųjų skyrių ir vėliau „Smeršo“ darbuotojų buvo suimti. Iš suimtųjų 2083 kariškiai (tarp šių 284 karininkai) buvo pripažinti prieš žvalgais ir kontržvalgais.

Tik 60 % iš tų, kurie nebuvo suimti, gražinti atgal į kariuomenę toliau tarnauti. Kitiems 40 % pažemintas laipsnis iki eilinių ir jie pasiūsti į bausmės batalionus, kurie sudaryti 1942 m. rugpjūtį Maskvos, Pavolgio ir Stalingrado karinėse apygardose pagal ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės direktyvą su grifu „ypač svarbi“, 1942 m. rugpjūčio 1 d. pasirašytą Stalino²⁶.

Pagal direktyvą kiekvienas šturmo šaulių batalionas sudarytas iš 920 karininkų, kuriems pažemintas laipsnis ir kurie, kaip formulavo Stalinas, buvo panaudojami „aktyviausiuose fronto ruožuose“. Iš tikrųjų šie batalionai buvo siunčiami, pavyzdžiui, atakuoti per minų laukus, todėl galimybė šturmo batalione likti gyvam buvo beveik lygi nuliui. Nedaugelis išgyvenusiųjų galėjo būti paskirti į vadų pareigas, kurias jie ėjo iki nelaisvės ar apsupties.

30 740 spec. lageriuose perfiltruotų buvusių kariškių panaudoti darbai daugiausia karinėje pramonėje. Nors formaliai jie nenuteisti, bet su jais elgtasi kaip su kaliniais. Iki 1945 m. gegužės šiuose filtravimo lageriuose kariškių padaugėjo iki 160 969. Nepaisant to, kad jų bylos dar buvo tiriamos, šie žmonės naudoti priverčiamiesiems darbams įvairių liaudies komisariatų objektuose atlikti.

Vienas iš nedaugelio likusių gyvų šturmo batalionų karių buvo garsusis Aleksandras Pečerskis, 1943 m. spalio 4 d. masinio kalinių pabėgimo iš Lenkijoje, Sobibore, nacistų įkurto naikinamojo lagerio organizatorius²⁷. 1941 m. spalį artilerijos pulkas, priklausantis 19-ajai armijai, kuriame tarnavo 2-ojo rango technikas intendantas (leitenantui

prilygstantis laipsnis) Pečerskis, pateko į apsuptį prie Viazmos ir drauge su likusiais gyvais tarnybos draugais atsidūrė nelaisvėje. Karo belaisvių lageryje prie Smolensko Pečerskiui pavyko nuslėpti savo žydišką kilmę. 1942 m. gegužę mėgino pabėgti, bet buvo sučiuptas ir perkeltas į bausmės lagerį Borisovo mieste, o paskui – į SS darbo lagerį Minske. 1943 m. rugsėjo 18 d. kartu su 2000 sovietų karo belaisvių grupe buvo perkeltas į Sobiborą. Sukilimo dieną maždaug 300 kalinių iš 550 pavyko pabėgti, iš jų apie 80 žuvo bėgdami, daugelis kitų sugauti. Visi likę lageryje ir sugautieji buvo nužudyti. Karo pabaigoje gyvi iš šių kalinių liko tik 53 žmonės.

Po pabėgimo Pečerskis kovojo Baltarusijoje Ščorso partizanų būryje. Kai būrys prisijungė prie Raudonosios armijos, Pečerskis buvo suimtas ir išgabentas į spec. lagerį „filtruoti“, po šios procedūros buvo pasiūstas į 15-ąją atskirąją šturmo šaulių batalioną, kuris priklausė 1-ajam Pabaltijo frontui. Štai kokią ranka rašytą pažymą Pečerskis gavo po rimto sužeidimo:

Pažyma

Duota 2 r. tech. int. Pečerskiui A.A., kad jis [neįskaitoma] 15-ajame atskirajame šturmo šaulių batalione pagal 14.06.44 R A generalinio štabo direktyvą Nr. 12/309593 savo kaltę Tėvynei išpirko krauju.

Pažyma duota pateikti KS toliau tarnauti ir galioja su pateikta pažyma [neįskaitoma], tikriausiai „dėl sužeidimo“.

15 AŠŠB vadas

Gv. majoras Andrejevas

Štabo virš. Gv. kapitonas Ščepkinas

1944 m. rugpjūčio 20 d.²⁸

Po karo Pečerskis gyveno Rostove. 1948 m. per propagandinę kampaniją prieš „bekilnius kosmopolitus“ (taip sovietinėje spaudoje vadinti žydai) Pečerskis buvo pašalintas iš darbovietės ir artimiausius penkerius metus negalėjo įsidarbinti. 1949 m. jis pristatytas apdovanoti II laipsnio Tėvynės karo ordinu, bet vietoj ordino 1951 m. gavo medalį „Už kovinius nuopelnus“.²⁹

Pečerskis mirė 1990 m. sausio 19 d. Anot žurnalisto Mlečino, „vienas iš paskutinių Sobiboro kalinių atskrido į jo laidotuves. Pasakė prie kars-to: „Tu mano brolis ir mano vadas. Tu man buvai ir likai pats iškiliausias vadas pasaulyje!“³⁰

O štai mašinėle parašyto ir taip pat likusiam gyvam Lukai Petruševui išduoto liudijimo pavyzdys:

SLAPTAI

(sovietų dokumentuose visada dešinėje)

Įsakymo Nr. 0181 išrašas

VAKARŲ FRONTO KARIUOMENEI

1944 m. kovo 6 d.

Veikiančioji kariuomenė

Toliau išvardyti 4-ojo atskirojo šturmo šaulių bataliono kariškiai, išpirkę savo kaltę mūšiuose su vokiečių grobikais ir kuriems gražintos jų teisės būti karininkais: (pavardės nuo 1 iki 4 nepateiktos)

5. Buvęs 64-osios šaulių divizijos 219-ojo haubicų artilerijos pulko leitenantas Luka Kuzmičius PETRUŠEVAS įtrauktas į 2-ojo atskirojo pulko karininkų fronto rezervą.

Už Vakarų fronto
kariuomenės vadą
generolas leitenantas
/POKROVSKIS/

Karo tarybos narys
generolas leitenantas
/ L. Mechlis /

Tikra: pulko štabo viršininkas
Majoras / POLTAJEVAS / (parašas)
(Antspaudas)³¹.

Ne visi tikrinamieji kariškiai išgyveno iki filtravimo pabaigos, daugelis žuvo nuo ypatingiųjų rankų. Štai kaip aprašė tipišką įvykių scenarijų jau minėtas buvęs karo tribunolo sekretorius Delagramatikas:

„Korpuso NKVD ypatingojo skyriaus viršininkas [pulkininkas Rudenka], aukštas ir tvirtas žmogus, atėjo į kamara, kurioje buvo laikomi tikrinti suvežti kariškiai (išlaisvinti ar pabėgę iš nelaisvės, buvę apsuptyje, partizanai), pasirinkdavo kokį silpną ar baikštų karį, daužydavo jį savo didžiuliais kumščiais ir taip išgaudavo prisipažinimą šnipinėjus. Toliau nelaimėlio laukė kankinamas tardymas, tribunolas ir nužudymas.“³²